

Työtunnit päiväkirjaan

Ajankäyttötutkimus yliopistojen ja korkeakoulujen opettajien työajasta

Marjaana Järvensivu

”Kauheen siistiltä näytti tämä minun viikko, kun sen laittoi tähän lomakkeelle. Ja sitten se ei ollut ollenkaan sellainen, kun miltä minusta oli tuntunut.”
Opettajien työviikon ajankäytöstä keskusteltiin ryhmähaastatteluisa, kun haastattelulomaketta testattiin SurveyLaboratoriossa keväällä 2004.
Aivan ongelmattomasti lomakkeen täyttäminen ei ollut.

YKSI TAPA saada tietoa työajoista on pyytää vastaajia täyttämään päiväkirjaa ajankäytöstään työpäivän aikana. Tällaista tiedonkeruumenetelmää käytetään yliopistojen ja korkeakoulujen opetushenkilöstöä koskevassa ajankäyttötutkimuksessa. Jokaista vastaajaa pyydetään pitämään päiväkirjaa työajastaan tietyn viikon ajan. Tiedonkeruu on jaettu kalenterivuodelle, jolloin kaikki vuoden 52 viikkoa tulevat edustetuiksi.

Päiväkirjalomaketta oli käytetty jo aiemmin, mutta keväällä 2004 haluttiin selvittää, onko se edelleenkin ajantasainen ja mielenkiintoista silleen on vastata. Kiinnostavaa oli saada tietoa, onko lomake sopiva myös ammattikorkeakouluille, jotka olivat nyt ensimmäistä kertaa mukana tiedonkeruussa.

Fokusryhmähaastattelulla tietoa lomakkeen toimivuudesta

Päiväkirjalomakkeen testausmenetelmäksi valittiin tiedonkeruuvälineiden evaluointiin sopiva fokusryhmähaastattelujen menetelmä. Fokusryhmät ovat etukäteen tarkkaan suunniteltuja ryhmähaastatteluita. Niillä on tietty tarkoitus, kokoonpano ja menettelytavat (Krueger 1994; Hennink & Diamond 1999). Ryhmissä pyritään avoimeen keskusteluun ja näkemysten esittämiseen, mutta haastattelujen eteneminen perustuu etukäteen laadittuun haastatteluprotokollaan.

Fokusryhmähaastattelua voidaan käyttää usealla tavalla. Ensinnäkin sitä voidaan käyttää kvantitatiivista tutkimusta edeltävänä, kartoittavana tutkimus-

vaiheena. Tällöin selvitetään esimerkiksi, miten haastateltavat puhuvat tutkimusaiheesta ja jäsentelevät tutkittavaa ilmiötä. Toiseksi fokusryhmiä voidaan hyödyntää tiedonkeruumenetelmien tai tiedonkeruuvälineiden evaluoinnissa. Kolmanneksi fokusryhmä sopii käytettäväksi yhdessä kvantitatiivisen aineiston kanssa (ns. triangulaatio). (ks. Ahola 2002.)

Opetushenkilöstön ajankäyttötutkimuksen lomakkeen testausta varten koottiin kummatkin kohdejoukosta (yliopistot ja ammattikorkeakoulut) kaksi ryhmää, joiden oli määrä täyttää ajankäyttöpäiväkirjaa viikon ajan ja raportoida sitten havaitsemiaan hankaluuksista ryhmähaastattelussa.

Vaikka pääpaino oli lomakkeen toimivuuden selvittämis-

sä näissä neljässä fokusryhmähaastattelussa tuotettiin tietoa myös siitä, millaista ajankäyttö on henkilöstön näkökulmasta ja millaisilla käsitteillä työtehtävistä puhutaan.

Fokusryhmien koko on tyypillisesti 6–10 henkilöä. Opetushenkilöstön ajankäyttötutkimuksen testiryhmät olivat hieman tätä pienempiä. Oleellista on, että ryhmä on tarpeeksi suuri erilaisten mielipiteiden ja näkemysten esiintymiselle, mutta toisaalta tarpeeksi pieni, jotta kaikki osallistujat pääsevät ilmaisemaan näkemyksiään. Niin sanotuissa asiantuntijaryhmien (kuten opetushenkilöstö) haastatteluissa ryhmien koko on yleensä hieman pienempi kuin 6–10 henkilöä, jotta näkemystensä ilmaisemiseen tottuneet osallistujat pääsisivät tarpeeksi ääneen eivätkä ärsyntyisi heille varatun ajan puutteesta.

Ryhmän jäsenten on hyvä olla joidenkin asioiden suhteen homogeenisia, sillä osallistujia yhdistävät tekijät yleensä rohkaisevat keskustelemaan. (Krueger 1994.) Ajankäyttötutkimuksen ryhmiin osallistuneita yhdisti se, että he työskentelivät pääkaupunkiseudulla opetustyössä joko yliopistolla tai ammattikorkeakoulussa ja he olivat viikon ajan pitäneet ajankäyttöpäiväkirjaa.

Fokusryhmähaastattelujen tuottamaa laadullista aineistoa voidaan analysoida useista näkökulmista. Aineistoa voidaan tarkastella *faktuaalisena informaationa*, siitä voidaan tutkia *yhteisiä normeja ja ihanteita*, selvittää

ryhmän sisäistä vuorovaikutusta ja sosiaalisia suhteita, tutkia *kommunikaatiota* tai tutkia *materiaalia tekstinä ja kulttuurintuotteena* (Sulkunen 1992, 264). Tilastokeskuksen SurveyLaboratorion esitutkimuksissa fokusryhmiä on useimmiten käytetty tutkimuksen aihepiiriin käsitteiden ja puhetapojen selvittämiseen tai tiedonkeruuvälineitä evaluoivaan testaukseen. Aineistoa on käytetty tosiasioiden ilmentäjänä sekä ihmisten kokemusten kuvaajana, kuten ajankäyttölomakkeen testauksessa. Haastatteluja analysoitiin ennen kaikkea siitä näkökulmasta, mitä vastaajien havaitsemia ja kokemia ongelmia lomakkeen täyttämässä oli.

Hankaluuksia työajan merkitsemisessä päiväkirjaan

Ajankäyttötutkimuksen lomakkeesta oli kaksi hieman erilaista versiota: toinen yliopistossa ja toinen ammattikorkeakoulussa työskenteleville. Päiväkirjan täyttämistä varten lomakkeella oli erillinen ohje, millaisiin toimintoluokkiin eri työtehtävät tuli tunnin tarkkuudella sijoittaa. Toimintoluokkia olivat esimerkiksi opetuksen valmistelu, opinnäytetöiden ohjaus, osallistuminen tieteellisiin kokouksiin ja virkaan tai toimeen liittyvät asiantuntijatehtävät. Kaikkiaan toimintoluokkia oli lomakkeella kahdeksantoista.

Koska toimintoluokat jakautuivat toisaalta omaan opetukseen ja sen suunnitteluun ja toi-

saalta tutkimustyöhön ja omaan virkaan liittyviin asiantuntijatehtäviin, moni oli kokenut hankalaksi yleisemmän, koko laitoksen tai tiedekunnan tasolla tehtävän opetuksen suunnittelun ja kehittämisen merkitsemisen. Myöskään työyhteisön kehittämiseen ja yhteisten asioiden käsitteilyyn kuluvan ajan merkitsemiseen ei löytynyt luontevaa paikkaa lomakkeen toimintoluokista.

Ryhmähaastatteluissa korostui, miten paljon tällaisiin työtehtäviin loppujen lopuksi kuluu aikaa. Osallistujat kokivat, että rutiiniluontoisten, hallinnollisten töiden näkyvyys ei ole riittävää eikä lomakkeelle kirjatuista työtunneista välttämättä tältä osin käy ilmi työn todellinen luonne. *"Semmoinen mikä ei oikein näy missään, mutta mitä ilman tulee kaaos."* (Ryhmä 1: amk)

Ammattikorkeakouluryhmässä käytiin paljon keskustelua opilaitosten aluekehittämistyön tärkeydestä ja ylipäätään tutkimus- ja kehittämistoiminnan painottumisesta nimenomaan erilaisiin kehittämisprojekteihin. Vaikka lomakkeen toimintaluokissa oli kohta "yritys- ja työelämäkontaktit", eivät osallistujat kokeneet sitä oikeaksi luokaksi verkostoitumisen tai esimerkiksi pr-työn kirjaamiseen. *"Se verkostoituminen, aluekehitys ja tämmönen, mitä minulle tuli näistä ulkopuolisista kontakteista mieleen. Se hukkuu tänne jollain lailla. Että se on kuitenkin aika keskeinen asia."* (Ryhmä 4: amk) Tämän kaltainen toiminnan aktiivisuus ja sen osuus lehtoreiden ja yliopettaji-

en työstä haluttiin selkeämmin esille ajankäytön kirjaamisessa.

Myös opiskelijoiden harjoittelun ohjaukseen liittyvän työn määrittely ja kirjaamisen ohjeet havaittiin puutteellisiksi: *"Ammattikorkeakoulussa tämä opiskelijoiden harjoitteluohjaus on kuitenkin aika keskeistä. Että opiskelijat käy käytännön kentillä aika paljon, että... minun mielestä se on opetusta, mutta kuuluuko se sitten kohtaan "perustutkintotason opetuksen valmistelu"? Mutta se toisaalta on myös tätä työelämäkontaktien ylläpitämistä ja luomista, että onko se sitten tuonne kohtaan "yritys- ja työelämäkontaktit"?"* (Ryhmä 1: amk)

Yliopiston puolella tällaiset työtehtävät ovat vähäisempiä ja vaikka päiväkirjalomakkeesta oli tehty oma versionsa ammattikorkeakouluille eivät muutokset ilmeisesti painottaneet tarpeeksi ammattikorkeakoulussa työskentelevien opettajien työnkuvan ominaispiirteitä. Toisaalta myös yliopistolla työskentelevät kaipaivat monipuolisempia määrittelyjä esimerkiksi erilaisista opetusmuodoista, jotka voi kirjata toimintoluokkaan "perustutkintotasoon liittyvä opetus". Esimerkkinä ryhmähaastattelussa tuotiin esiin yhä lisääntyvä verkko- ja virtuaaliopetus.

Työaikaa kuluu sähköpostin ääressä

Mielenkiintoisena yksityiskohtana sekä yliopisto- että ammattikorkeakouluryhmissä tuotiin voimakkaasti esille jatkuvasti lisääntyvän sähköpostin aiheutta-

ma työn pirstaloituminen. Ryhmiin osallistuneiden mielestä sitä oli hankala sijoittaa päiväkirjalomakkeen toimintoluokkiin. Sähköpostitse hoidetaan runsaasti opintoihin liittyviä asioita opiskelijoiden kanssa, mutta myöskin tutkimushankkeisiin, kansainvälisiin yhteyksiin, työelämäyhteyksiin ja työyhteisön sisäiseen viestintään liittyviä asioita.

Yhteen aiheeseen liittyvä työskentely sähköpostitse on lyhyttä, vain muutamia minuutteja, mutta tällainen työ rikkoo jatkuvasti keskittymistä ja siitä lopulta koostui monella merkittävä osa työpäivän ajankäytöstä. Vastajat kokivat erittäin tärkeäksi, ettei tällainen työ hukkuisi lomakkeella, vaan tulisi myös kirjattua työhön kuluneeseen aikaan ja selvästi näkyviin.

Kuvaako päiväkirja todellista ajankäyttöä?

Ryhmäkeskusteluissa käsiteltiin myös sitä, oliko ajankäyttö työviikon aikana sellaista kuin osallistujat olivat sen olettaneet olevan. Ryhmissä korostettiin sitä, että päiväkirja kuvaa kyllä tutkimusviikon ajankäyttöä, mutta niissä puitteissa kuin lomakkeen luokitus antaa periksi. Työn hektisyyttä ja vaihtelevuutta tuntimäärien kirjaaminen luokituksen mukaisesti ei tuonut esille.

"Se tempovuus siinä työssä niin se jää tässä näkymättä, joka oleellisesti vaikuttaa siihen työn luonteeseen." (Ryhmä 4: amk)

"Se päivä voi sitten kahdeksasta, yhdeksästä palikasta ikään

kuin muodostua. Se antaa väärän kuvan minun mielestä lehtorin työstä. Se antaa jonkun kokonaisemman kuvan kuin mitä se oikeasti se kaaos tai pirstaloutunut työ oikeasti on." (Ryhmä 1: amk)

Ajankäytön kirjaaminen viikon ajalta sujui kaikilta osallistujilta eikä lomakkeen täyttämisen ollutkaan niin vaativaa kuin he olivat etukäteen kuvitelleet: *"Mä yllätyin siitä, että aika hyvin mä pystyin määrittelemään sen, että mitä mä teen."* (Ryhmä 2: yliopisto) Varsinaisen tiedonkeruun vastaajasitetta ei kuitenkaan voi suoraan arvioida näiden ryhmähaastattelujen perusteella, koska lomaketestaukseen osallistuvat ovat yleensä motivoituneempia kuin varsinaiseen tutkimukseen osallistuvat. He tietävät mahdollisuudestaan vaikuttaa lomakkeeseen ja ovat olleet kiinnostuneita pelkän lomakkeen täyttämisen lisäksi tulemaan vielä haastatteluun.

Tiedonkeruulomake on alun perin suunniteltu yliopistohenkilöstölle, mikä heijastui ammattikorkeakoulussa opettavien kokemista vaikeuksista kirjata tiettyjä työtehtäviä lomakkeelle. Toimintoluokat soveltuivat paremmin yliopistohenkilöstön työn kuvaamiseen. *"Minun mielestä tästä tuli vähän sellaista yliopistohenkeä, että tämä on tiedekorkeakoulujen... siis ne luokat on jotenkin, ne ei ole ammattikorkeakoulupohjalta tehtyjä luokkia. – Tutorointi ja harjoittelun ohjaus kentällä esimerkiksi, niin miksei ne voi olla omana juttunaan ihan,*

kun ne on ihan selviä tehtäviä, joita varmaan aika monella on." (Ryhmä 1: amk)

"Siinä mielessä tämä oli ihan ansiokasta, että kuitenkin puhuttiin meidän kielellä ja nämä on sellaisia asioita, mitä tosiaan korkeakoulussa tehdään. Kyllä sen huomasi, ettei nämä ihan metsästäkään ollut." (Ryhmä 2: yliopisto)

Jo vertailukelpoisuuden (aiempaan tiedonkeruuseen sekä nyt yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen välillä) vuoksi lomakkeen toimintoluokkien radikaali muokkaaminen ei ollut mahdollista, vaikka ryhmissä tuotiinkin esiin monenlaisia ehdotuksia. Ratkaisuna sen sijaan oli toimintoluokkiin liittyvien määritelmien tarkistaminen ja ajankohtaistaminen. Ohjeistuksen avulla vastaajille kerrotaan, millaisia

työtehtäviä mihinkin luokkaan voi sijoittaa.

Fokusryhmähaastattelu on hyvä menetelmä evaluoida päiväkirjalomaketta. Haastatteluissa tuotetaan tietoa, millaista lomaketta on ollut täyttää ja mitä ongelmia vastaajilla on mahdollisesti ollut. Ryhmätilanne rohkaisee osallistujia tuomaan omia esimerkkejään yhteiseen keskusteluun ja vertailemaan kokemuksiaan.

Lomakkeen suunnittelija voi harvoin ottaa huomioon aivan kaikkia osallistujien huomioita ja parannusehdotuksia. Tutkimuksen ja tilastoinnin tarpeet vaativat monesti kompromisseja lomakkeen vastaajaystävällisyyden kustannuksella. Tärkeää kuitenkin on, että lomake puhuttelee vastaajia heidän tunnistamallaan tavalla ja että vastaajat kokevat

lomakkeelle kirjatun tiedon kuvaavan heidän maailmaansa – tässä tapauksessa opetushenkilöstön työpäivien ajankäyttöä. □

Kirjoittaja työskentelee Tilastokeskuksen SurveyLaboratoriossa tutkijana.

Lähteet:

Ahola, A. (2002): Fokusryhmähaastattelu tiedonkeruun kehittämisessä. Teoksessa A. Ahola, P. Godenhjelm, M. Lehtinen. Kysymisen taito. Katsouksia 2002/2. Tilastokeskus. 21–37.

Krueger, R. A. (1994): Focus groups: a practical guide for applied research. 2nd edition. Sage, Thousand Oaks (CA).

Hennink, M., Diamond, I. (1999): Using Focus Groups in Social Research. Teoksessa A. Memon, R. Bull (toim.) Handbook of the Psychology of Interviewing. John Wiley & Sons, New York.

Sulkunen, P. (1992): Ryhmähaastattelujen analyysi. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Gaudeamus, Helsinki. 264–285.

Hyvinvointikatsauksessa aiemmin ilmestyneet SurveyLaboratorion artikkelit ovat verkossa!

Löydät ne myös SurveyLaboratorion omalta verkkosivulta:

tilastokeskus.fi/tup/surveylab/julkaisut.html